Bijlage 2: Overzicht van samenwerkingsthema's

Deze bijlage bevat een overzicht van de belangrijkste samenwerkingsthema's per land of categorie landen, alsmede van de samenwerking in multinationaal verband. Mede vanwege het overwegend vertrouwelijke karakter van internationale samenwerking is dit overzicht niet uitputtend. Bij de meeste projecten gaat het om een doorlopend proces. Indien van toepassing is een streefdatum vermeld.

Bij elk samenwerkingsaspect is vermeld, indien het geen defensiebrede projecten betreft, welke operationele commando's hierbij betrokken zijn (Commando Zeestrijdkrachten: CZSK, Commando Landstrijdkrachten: CLAS, Commando Luchtstrijdkrachten: CLSK, Commando Koninklijke Marechaussee: CKMar). Bij projecten die betrekking hebben op samenwerking bij ontwikkeling en aanschaf van materieel zijn ook de defensieonderdelen Bestuursstaf (BS) en Defensie Materieel Organisatie (DMO) betrokken. Bij enkele projecten op het gebied van logistiek speelt het Commando DienstenCentra (CDC) een rol.

Samenwerkingsgebieden met België en Luxemburg
Structurele samenwerking op basis van de ministeriële verklaring van 18 april 2012, geleid door een tri-nationale stuurgroep. België heeft in 2015 het voorzitterschap, Luxemburg neemt dit in 2016 over.

<u>Helikopters</u>: in oktober 2013 hebben de Belgische en Nederlandse luchtmachtcommandanten een overeenkomst getekend over een uitwisselingsprogramma voor vliegers en over de inrichting van een *Belgian-Netherlands Coordination Cell (BENECC)*. Beide landen houden reeds gezamenlijke oefeningen. De gezamenlijke training op en het gezamenlijke onderhoud van de NH-90 helikopter wordt verder uitgewerkt. Hierbij wordt onder meer gekeken naar gezamenlijk configuratiemanagement, hoger onderhoud en gezamenlijke instandhoudingscontracten. Begin 2014 is op de vliegbasis Woensdrecht de Binationale Logistieke Cel NH-90 (BNLC) opgericht die de gezamenlijke reservedelenvoorraad van de NH-90 beheert. (CZSK, CLSK)

<u>Gevechtsleiders luchtmacht</u>: leerlingen worden uitgewisseld bij de opleiding tot gevechtsleider. (CLSK)

<u>Luchtruimbewaking</u>: op 4 maart 2015 hebben de België, Luxemburg en Nederland het verdrag over gezamenlijke luchtruimbewaking ondertekend. België en Nederland zijn afwisselend verantwoordelijk voor de bewaking met jachtvliegtuigen van het hele Benelux-luchtruim tegen civiele vliegtuigen waarvan een terroristische dreiging uitgaat (*Renegade*). Luxemburg heeft daarbij voor het eigen luchtruim het gebruik van dodelijk geweld uitgesloten.

Het verdrag zal nu worden behandeld door de parlementen van de drie landen. Het voornemen is de samenwerking eind 2016 van kracht te laten worden. (CLSK)

Bestrijding ISIS: in juni jl. is besloten om de Nederlandse bijdrage aan de bestrijding van ISIS in coalitieverband met F-16's te verlengen met dien verstande dat het aantal F-16's wordt teruggebracht naar vier plus twee reservetoestellen. Tot 1 juli jl. namen zowel België als Nederland met F-16's aan deze operatie deel. België en Nederland zijn een roulatieschema overeengekomen waarbij de Belgische bijdrage per 1 juli jl. voorlopig is beëindigd. België zal de taak van de Nederlanders per 1 juli 2016 overnemen, onder voorbehoud van politieke besluitvorming. Beide landen zullen tijdens de periodes dat ze geen F-16's leveren de *force protection* van het andere detachement verzorgen, waardoor sprake is van een permanente binationale aanwezigheid. (CLSK)

Opleiding & training: de drie landen maken steeds meer wederzijds gebruik van bestaande opleidings- en oefenfaciliteiten, zoals op het gebied van civiel-militaire samenwerking (CIMIC), explosievenopruiming (EOD), verdediging tegen chemische, biologische, radiologische en nucleaire stoffen (CBRN), vuursteun, genie, logistiek, informatie-operaties en *Counter*-IED. Waar mogelijk worden doctrines en syllabi gesynchroniseerd om tot gezamenlijke opleidingen te komen. Noemenswaardig is dat de Belgisch-Nederlandse Mijnenbestrijdingsschool (EGUERMIN) in Oostende dit jaar 50 jaar bestaat. Bij de gezamenlijke paraschool in het Belgische Schaffen zijn inmiddels de basisopleiding automatische opening en die voor *jumpmaster* geïntegreerd. (CZSK, CLAS, CLSK)

Tactische oefeningen en schietseries: sinds begin 2014 maken Nederlandse en Belgische landmachteenheden gezamenlijk gebruik van het schiet- en oefenterrein in het Duitse Bergen-Hohne. De doelstelling is om vanaf 2016 structureel gebruik te maken van een geïntegreerde trainingsagenda. De ontwikkeling van een Benelux-centrum voor simulaties van landoptreden in Amersfoort is in onderzoek. (CLAS)

Special Forces: verdergaande samenwerking op het gebied van gereedstelling en inzet, zoals in 2013 tijdens de operatie Atalanta. Het streven is regelmatig een geïntegreerde bijdrage te leveren aan de snel inzetbare eenheden van EU en Navo. (CZSK, CLAS)

Uitwisseling officieren: de uitwisseling van Belgisch-Nederlandse officieren bij de nationale staven, de staven van operationele commando's en bij eenheden is succesvol gebleken en zal worden voortgezet. (CZSK, CLAS, CLSK)

Militaire gezondheidszorg: gezamenlijke training en oefening van medische evacuaties per helikopter en per vliegtuig (*Luxemburg Air Rescue*). Op basis van operationele testen blijkt een gezamenlijk concept voor medische zorg aan boord van schepen zinvol. De ontwikkeling van gezamenlijke opleidingen voor geneeskundig personeel is begonnen. (CZSK, CLAS, CLSK)

Verkenningen (ISTAR): het betreft een gezamenlijke opleidingskalender en opleidingen, en onderzoek naar gezamenlijke verwerving van tactische onbemande toestellen. Een project om gezamenlijk mini UAV's (onbemande vliegtuigen) aan te schaffen bevindt zich in de fase dat op korte termijn de pre-serie zal worden aangeschaft door de drie landen om de producten te testen. (CLAS)

Officiersopleidingen: de samenwerking bij hogere stafcursussen wordt voortgezet. De Nederlandse deelneming aan de bestaande Belgische masteropleiding is in detail uitgewerkt en een studie naar de verdere integratie van vervolg- en masteropleidingen is gaande. (CDC)

Wapenbeheersing: in 2013 is de *combined Benelux Arms Control Agency (BACA)* begonnen met de werkzaamheden. Het *Memorandum of Understanding* over de oprichting is begin 2014 getekend. De Belgische, Luxemburgse en Nederlandse eenheden zijn samengevoegd onder één gezamenlijk commando en de nieuwe eenheid is gestationeerd in het Belgische Peutie. De BACA wordt aangestuurd door een tri-nationale stuurgroep. (CZSK, CLAS, CLSK)

Benesam: het voortzetten van de marinesamenwerking in het kader van Benesam. De Belgische en Nederlandse marines zijn verregaand geïntegreerd ten aanzien van onderhoud, gereedstelling en opleidingen. (CZSK)

Marineschepen: samenwerking bij de modernisering en het onderhoud van de M-fregatten en het onderhoud van de mijnenjagers. Mogelijke samenwerking bij de vervanging van de mijnenjagers en de M-fregatten wordt onderzocht. (CZSK)

Smart Vest: de verwerving van een communicatie-, informatie- en beschermingssysteem voor individuele militairen. *Smart Vest* is het gemeenschappelijke element van de drie nationale programma's, in Nederland bekend als Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem (VOSS). Voor de aanbesteding van het Smart Vest treedt Nederland op als *single contracting nation* namens de drie Benelux-landen. De pre-serie wordt in de loop van 2016 door alle drie de landen afgenomen om de producten te testen. (CZSK, CLAS)

Overig materieel: het betreft onder meer de gezamenlijke verwerving van graafmachines, de aankoop en het beheer van reservedelen voor de NH-90 helikopter en samenwerking op het gebied van munitie. (CZSK, CLAS, CLSK)

Investeringsplan: een onderzoek naar de mogelijkheden voor gemeenschappelijke verwerving, standaardisatie en interoperabiliteit. Voortgang is afhankelijk van Belgische besluitvorming over langetermijnplannen.

EUBG 2018: de drie landen zijn begonnen met de voorbereidingen voor een door de Benelux geleide EU *Battlegroup* in 2018, waarbij Nederland in het eerste en België in het tweede half jaar de *Force Commander* levert, terwijl Nederland het volledige jaar als *secretary nation* zal optreden. (CLAS, CLSK)

Samenwerkingsgebieden met Duitsland
Enkele van de genoemde onderwerpen vloeien voort uit de *Declaration of Intent* die beide ministers van Defensie hebben getekend op 28 mei 2013. Andere samenwerkingsgebieden zijn al van oudere datum.

Duits-Nederlands legerkorpshoofdkwartier: het consolideren van de geïnstitutionaliseerde samenwerking van beide *Framework Nations*, Nederland en Duitsland, door oefeningen en inzet. Dit hoofdkwartier wordt verder ontwikkeld tot *Joint Task Force Land* HQ en is aangeboden als HQ aan de Navo voor 2019. (CLAS)

Luchtmobiel: verdergaande samenwerking door de integratie van de 11^{e} Luchtmobiele Brigade in de *Division Schnelle Kräfte*. Op 12 juni 2014 is de integratie geformaliseerd met een plechtigheid in het Duitse Stadtallendorf. De geïntegreerde eenheid is vanaf 2019 volledig operationeel inzetbaar. (CLAS)

Tanks: Defensie streefde al enige tijd naar het behoud van kennis en expertise met betrekking tot het optreden met en tegen tanks. In het overleg met Duitsland daarover bleken verdergaande stappen mogelijk. Besloten is tot de integratie van de 43e Gemechaniseerde brigade in de Duitse Eerste Pantserdivisie die in 2020 gereed moet zijn. De Nederlandse brigade wordt onderdeel van de Duitse divisie, terwijl een Duits tankbataljon onderdeel wordt van de Nederlandse brigade en Nederland het personeel levert voor een compagnie van dit Duitse tankbataljon. De Nederlandse militairen maken daarbij gebruik van Duitse tanks. (CLAS)

Lucht- en raketverdediging: verdergaande samenwerking van de grondgebonden lucht- en raketverdediging waaronder Patriots. (CLAS, CLSK)

Artillerie: verdergaande samenwerking en uiteindelijk de integratie van artillerie-eenheden (onderwijs en training, onderhoud, verwerving onderdelen en operationeel optreden). Deze plannen zullen in de periode tot 2020 worden uitgewerkt. Ook België is hierbij betrokken. (CLAS)

Doctrine: ontwikkeling van gezamenlijke doctrines. (CZSK, CLAS)

Cyber: onderzoeken van samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van cyber. (Defensie Cyber Commando)

Uitwisseling van personeel: uitwisseling bij nationale staven, staven van de operationele commando's en eenheden, zodat er wederzijds kennis en begrip ontstaat over de manier van opereren. (CZSK, CLAS)

Opleidingen & training: gebruikmaken van elkaars opleidingen en trainingsfaciliteiten. Hierdoor ontstaan schaalvoordelen en wordt het personeel op vergelijkbare wijze opgeleid, wat bevorderlijk is voor samenwerking en uitwisseling. (CZSK, CLAS, CLSK)

Oefenmogelijkheden: Duitsland beschikt over veel goede en grote oefengebieden waarvan Nederland veelvuldig gebruik maakt en wil blijven maken. (CZSK, CLAS, CLSK)

Militaire gezondheidszorg: gezamenlijk opleiden van vliegend personeel; training ter voorbereiding op uitzendingen; kennisuitwisseling; ontwikkelen van een Trauma Registratie Systeem en een modulaire *Role* 2/3 capaciteit (beide Navo-projecten); gezamenlijke en gedeelde onderzoeksprogramma's. (CDC/DGO, CLAS, CLSK)

Joint capaciteiten: onderzoeken van samenwerking op het gebied van *joint* capaciteiten zoals logistiek, CBRN, CIMIC, inlichtingen, elektronische oorlogvoering en commando- en informatiesystemen (CIS).

Capaciteitenontwikkeling: vergelijken en waar mogelijk synchroniseren van capaciteitenontwikkeling, zoals plannen voor marinebouw. (CZSK, CLAS, CLSK)

Materieel: het bestendigen van de samenwerking bij lopende projecten en gemeenschappelijk gevoerde munitie en systemen zoals Fennek, Boxer, Pantserhouwitser, NH-90 en SMART-L, alsmede het onderzoeken van de

samenwerking voor nieuwe systemen of vervanging van systemen (CZSK, CLAS, CLSK)

CSSM: het voortzetten en verbreden van de samenwerking in het kennisgebied scheepssignaturen bij het Duits-Nederlandse *Centre for Ship Signature Management* (CSSM) in Eckernförde (DEU). (CZSK, DMO)

Samenwerkingsgebieden met Noorwegen

Hoge Noorden: het strategisch belang van het hoge Noorden neemt toe door het slinken van de ijskap. Hierdoor worden de noordelijke vaarroutes aantrekkelijk, komen er meer toeristische mogelijkheden, ontstaan nieuwe visgebieden en nemen de mogelijkheden van olie- en gaswinning toe. Nederland volgt het multilaterale overleg tussen betrokken landen met grote belangstelling.

F-35: Nederland en Noorwegen hebben beide besloten de F-35 aan te schaffen. Beide landen onderzoeken welke mate van samenwerking mogelijk is, eventueel in combinatie met andere F-35 gebruikers zoals Groot-Brittannië en Italië. Mogelijke samenwerkingsgebieden zijn opleiding en training van vliegers en onderhoudspersoneel, onderhoud van de *airframes* en gezamenlijk optreden als Europese F-35 partners. (CLSK, DMO)

Onderzeeboten: Nederland onderzoekt, samen met Noorwegen, de mogelijkheden van samenwerking bij de vervanging van de huidige onderzeebootcapaciteit in de periode vanaf 2025. Inmiddels is daarvoor een technische projectovereenkomst getekend. Groot-Brittannië, Noorwegen en Nederland werken nauw samen bij de opleiding van toekomstige onderzeebootcommandanten in de *Submarine Command Course.* (CZSK)

UK/NL *Amphibious Force*: Noorwegen heeft interesse in nauwere samenwerking met de UK/NL *Amphibious Force*. De mogelijkheden worden onderzocht. (CZSK)

Oefenmogelijkheden: de uitgestrektheid en klimatologische omstandigheden maken Noorwegen en andere landen in de regio aantrekkelijk voor oefeningen en training. Nederland maakt hier veelvuldig gebruik van en wil dit blijven doen. (CZSK, CLAS, CLSK)

Mijnenbestrijding: Noorwegen ondersteunt de Belgisch-Nederlandse mijnenbestrijdingsschool met expertise op het gebied van mijnenleggen, mijnenvegen en het gebruik van onderwater *Remotely Operated Vehicles (CZSK).*

Army Cooperation Initiative (ACI): op landmacht gebied wordt onder meer samengewerkt bij doctrinevorming en ISTAR. Andere samenwerkingsgebieden worden onderzocht. (CLAS)

VJTF: samen met Duitsland hebben Nederland en Noorwegen in 2015 het *test bed* en de interim-VJTF verzorgd. Er wordt gekeken naar gezamenlijke bijdrage in de toekomst. (CLAS)

Cyber: onderzoeken van samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van cyber.

Strategic Mutual Assistance in Research and Technology (SMART): Nederland en Noorwegen werken samen aan het project SMART, waarvan een eerste pilot zich richt op het CBRN-gebied. Op 29 oktober jl. is een MoU ondertekend over samenwerking op dit gebied.

Samenwerkingsgebieden met Frankrijk

Opleiding & training: het consolideren en actief verder zoeken naar nieuwe mogelijkheden tot samenwerking op het gebied van opleiding en training. Voorbeelden hiervan zijn samenwerking op het niveau van brigadehoofdkwartieren, zoals bijvoorbeeld dat van de 13e Lichte Brigade in Oirschot, en opleidingen ter voorbereiding op inzet in Afrika. (CLAS)

Jungleschool: Defensie maakt gebruik van de Franse jungleschool in Frans Guyana. (CZSK, CLAS)

Uitwisseling officieren: de Frans-Nederlandse uitwisseling van officieren bij nationale staven, de staven van operationele commando's en bij eenheden wordt uitgebreid. (CZSK, CLAS, CLSK, CKMar)

Politiemissies: het onderzoeken van samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van politiemissies. (CKMar)

Sub-Sahara: het intensiveren van de samenwerking met Frankrijk in deze regio. (CLAS)

Anti-drugsoperaties: het intensiveren van de samenwerking in het Caribisch gebied, samen met de Verenigde Staten. (CZSK, CKMar)

Capaciteitenontwikkeling: samenwerking bij de capaciteitenontwikkeling van op afstand bestuurbare onbemande systemen. (CLAS, CLSK, DMO)

Cyber: onderzoeken van samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van cyber.

Officiersopleidingen: Nederland laat officieren studeren aan de *L'ecole de Guerre* en in het Franse equivalent van de Middelbare Defensie Vorming voor officieren in de rang van kapitein of majoor. (CZSK, CLAS, CKMar)

Quadri Parti Cooperation: het consolideren en verder versterken van de samenwerking tussen St. Maarten, St-Martin, Frankrijk en Nederland bij onder meer Kustwacht, grensbewaking, criminaliteitsbestrijding, gezondheidszorg, informatie-uitwisseling en gezamenlijk oefenen. (CZSK, CLAS, CKMar)

Samenwerkingsgebieden met het Verenigd Koninkrijk

UK/NL *Amphibious Force*: sinds 1973 zijn Britse en Nederlandse marinierseenheden geïntegreerd in de UK/NL *Amphibious Force*. Zij maken gebruik van dezelfde doctrines, technieken en tactieken, trainen en oefenen gezamenlijk en zij kunnen overal ter wereld als eenheid worden ingezet. (CZSK)

Opleiding & training: het gebruik van faciliteiten in het Verenigd Koninkrijk voor tactische oefeningen van de marine, landmacht en luchtmacht en het opwerken en trainen van Nederlandse marine-eenheden onder meer door deelneming aan de Flag Officer Sea Training (FOST) voor zowel oppervlakte schepen, onderzeeboten en maritieme helikopters. Bij FOST in Plymouth zal het internationale gedeelte van de staf medio 2016 vergroot worden. Nederland zal in 2016 de Britse FOST-staf tijdelijk ondersteunen met vier officieren om het opwerken voor alle eenheden te garanderen. Op landmachtgebied wordt samengewerkt bij doctrinevorming. (CZSK, CLAS, CLSK)

Helikopters: Nederlands personeel neemt structureel deel aan Britse opleidingen en de opleiding van maritieme helikopterbemanningen gebeurt in het Verenigd Koninkrijk. Daarnaast maken Nederlandse Chinook-bemanningen gebruik van Britse simulatoren. (CZSK, CLSK, CLAS)

Onderzeeboten: De onderzeediensten van Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk en Nederland werken nauw samen bij de opleiding van onderzeebootcommandanten. (CZSK)

Uitwisseling personeel: het VK en Nederland hebben een uitwisselingsprogramma voor officieren en onderofficieren bij de marine (staf, instructie/training en aan boord), de DMO (instandhouding), bij de landmacht (doctrineontwikkeling) en bij de luchtmacht. Hierbij is uitwisseling afhankelijk van wederzijds geschikte kandidaten. (CZSK, CLAS, CLSK, DMO)

Onderhoud: beide landen beschikken over een gezamenlijke pool voor het onderhoud aan de gasturbines van de Luchtverdedigings- en Commandofregatten en M-fregatten. (CZSK, DMO)

F-35: het Verenigd Koninkrijk en Nederland voeren samen met Australië en de Verenigde Staten de operationele testfase van de F-35 uit. (CLSK)

Joint Expeditionary Force (JEF): het Verenigd Koninkrijk zal met Denemarken, Estland, Letland, Litouwen, Nederland en Noorwegen op 30 november a.s. een MoU tekenen over de JEF. Het betreft een expeditionaire eenheid voor snelle inzet, opgebouwd rond Britse eenheden, concepten en voorzieningen. Het streven is dat de JEF in de internationale samenstelling operationeel zal zijn vanaf 2018, waarbij zal worden gebruikgemaakt van (niche)capaciteiten van de genoemde partners. De mogelijke Nederlandse inbreng wordt onderzocht. Vanaf juni 2015 is een Nederlandse stafofficier in het JEF-hoofdkwartier geplaatst.

Samenwerkingsgebieden met de Verenigde Staten

Doctrinevorming en -ontwikkeling: de Verenigde Staten zijn koploper op dit gebied in de wereld *en* binnen de Navo in het bijzonder. De uitwisseling van kennis omtrent doctrinevorming en -ontwikkeling wordt mogelijk gemaakt door het plaatsen van Nederlands personeel bij strategische militaire commando's (CENTCOM, AFRICOM), bij operationele commando's, bij krijgsmachtdeelstaven en bij hogere defensieopleidingen (*Defense Colleges*) en het U.S. Army Cyber Centre of Excellence. (CZSK, CLAS, CLSK)

Opleiding, training en oefeningen: het consolideren van bestaande en verkennen van nieuwe mogelijkheden op het gebied van opleiding, training en oefeningen. Voorbeelden van bestaande samenwerking zijn het gebruik van trainingsfaciliteiten in Fort Hood door CLAS en CLSK, de initiële vliegeropleiding voor F-16 en helikopters, voortgezette F-16 opleiding, Apache-training, de *Air Assault* en *gunnery training*, en oefeningen van mariniers. Verder wordt gebruik gemaakt van opleidingen en cursussen op het gebied van de ruimte. Daarnaast worden individuele loopbaanopleidingen gegeen op alle rangniveau's voor alle operationele commando's. (CZSK, CLAS, CLSK, CKmar)

Materieel: aanschaf en instandhouding wapensystemen en ondersteuning van bestaande wapensysteemprogramma's. Het betreft het verder uitbouwen van operationele en materiële samenwerkingsmogelijkheden op het gebied van de F-35, raketverdediging, onbemande vliegtuigen, helikopters en cyber. (CZSK, CLAS, CLSK, DMO)

Anti-drugsoperaties: de Commandant Zeemacht in de Cariben (CZMCARIB) is een van de zes ondercommandanten van de Amerikaanse *Joint Inter*

Agency Task Force South (JIATFS) bij anti-drugsoperaties in het Caribische gebied. CZMCARIB is daarbij niet alleen een leverancier van capaciteiten, maar voert ook operaties uit. Voor de uitwisseling van inlichtingen heeft Nederland een vertegenwoordiger geplaatst bij JIATFS. De Verenigde Staten maken gebruik van Curaçao en Aruba als steunpunten voor (onbewapende) drugsbestrijdingsvluchten. (CZSK, CLSK)

F-35: Australië, Nederland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten voeren gezamenlijk de operationele testfase van de F-35 uit. Nederland stelt daarvoor de twee F-35 testtoestellen beschikbaar. (CLSK, DMO)

Overige Navo en EU-partners; andere partners
Met diverse Navo en EU-partners en met andere partners zoals Australië, Indonesië en Israël bestaan – buiten de multilaterale kaders – ook bilaterale samenwerkingsverbanden op uiteenlopende gebieden die per partner verschillen. Het kan gaan om bijvoorbeeld kennisuitwisseling, operationele samenwerking, gezamenlijk oefenen, opleiding en training en materieelsamenwerking.

Partners voor specifieke thema's
Buiten de meer strategische en gelieerde partners zijn er veel, vaak tijdelijke, bilaterale relaties met landen rondom specifieke thema's. Voorbeelden bij operaties zijn Afghanistan en de Verenigde Arabische Emiraten (logistiek); diverse landen in Afrika met het oog op bevordering van ontwikkeling en stabiliteit, waaronder Burundi in het kader van SSD-programma's; partnerlanden in antipiraterij-operaties zoals Malta, de Verenigde Arabische Emiraten, Egypte, Singapore, Kenia en Zuid-Afrika; partners voor oefenen, opleiding en training, bijvoorbeeld onderzoek naar jungletrainingsmogelijkheden in Gabon en Peru, en trainingsfaciliteiten voor *special forces* in Israël; en samenwerking met landen in verband met instandhouding, verkoop en afstoting van materieel, bijvoorbeeld Peru, Estland, Finland, Jordanië en Marokko.

Samenwerkingsgebieden in de Navo
Binnen de langlopende reguliere en veelomvattende samenwerking in Navo-verband heeft Nederland in 2015 samen met Duitsland en Noorwegen in het kader van de *NATO Response Force* invulling gegeven aan de *test bed* functie voor de *Very High Readiness Joint Task Force* (VJTF). De VJTF kwam voort uit het tijdens de Navo-top in Wales aangenomen *Readiness Action Plan*. Dit *test bed* heeft SACEUR nuttige informatie opgeleverd voor de verdere ontwikkeling van het VJTF-concept zodat de Navo antwoord kan blijven geven op hedendaagse en toekomstige bedreigingen voor het bondgenootschap. In de komende jaren zal Nederland deel blijven nemen aan de NRF.

Daarnaast is Nederland betrokken bij de volgende projecten en initiatieven in het kader van *Smart Defence*. Bij de meeste daarvan is sprake van een defensiebrede betrokkenheid:

Immersive Training Environment: het delen van trainingsprogramma's van virtuele trainingsomgevingen.

Centres of Excellence (COE) as hub of Education and Individual Training: de *Centres of Excellence* zullen een leidende rol spelen bij opleiding en training op hun specialisme. Een COE is een multinationale entiteit die door *Allied Command Transformation* (ACT) wordt geaccrediteerd maar geen deel uitmaakt van de NAVO-commandostructuur. Inmiddels zijn 21 COE's door ACT geaccrediteerd. Daarnaast zijn er nog drie COE in ontwikkeling en afwachting van de ACT-accreditatie. Nederland neemt deel aan dertien COE's, en zal vanaf 2015 ook toetreden tot het Strategic Communication (STRATCOM) COE.

CIS *E-learning Training Centres Network*: het opzetten van een netwerk voor het delen van online-trainingen op het gebied van communicatie- en informatiesystemen (CIS).

Individual Training and Education Programme: het bereiken van meer doelmatige en doeltreffende coördinatie van individuele trainingsprogramma's van Navo-personeel dat op missie gaat.

Remote Controlled Vehicles for Route Clearance Operations: het gezamenlijk verwerven van op afstand bedienbare *Counter*-IED voertuigen.

Female Leaders in Security and Defence: a Roadmap to Provide Equal Opportunities: het opzetten van een conferentie als opstap naar een betere implementatie van VN-genderresolutie (VNVR 1325).

Joint Logistics Support Group capability: het ontwikkelen en implementeren van een standaard format voor gezamenlijke logistieke ondersteuning. Vanwege ervaring en expertise vervult Nederland hierbij een voortrekkersrol.

Shared Operational Resources Tool: het opzetten van een virtuele markplaats waarop landen in het operatiegebied militaire goederen en diensten kunnen aanbieden en uitruilen.

P&S MN Medical Treatment facilities (Role 2): het samenbrengen van multinationaal samengestelde medische faciliteiten op het niveau van *Role 2 Enhanced*.

Pooling of Deployable Air Activation Modules: het coördineren van nationale *Deployable Air Activation Modules* opdat Navo-breed meer eenheden inzetbaar zijn. Nederland neemt momenteel niet deel aan dit project, maar is wel geïnteresseerd. (CLSK)

Theatre Opening Capability: het inzichtelijk maken en delen van capaciteiten om *Ports of Disembarkation* operationeel te krijgen. (CZSK)

Multinational Logistics Partnership – Fuel Handling: samenwerking op het gebied brandstofvoorziening in het operatiegebied.

Dismantling, Demilitarization and Disposal (DD&D) of Military Equipment: het gezamenlijk demilitariseren, ontmantelen en afstoten van militaire uitrustingsstukken. Dit project is inmiddels voltooid.

Multinational Cooperation on Munitions: het opzetten van een netwerk van internationale verdragen over samenwerking op munitiegebied.

Biometrics: Nederland leidt dit project waarbij de focus ligt op het ontwikkelen van een gezamenlijke biometriedoctrine. (CLAS, BS)

Multinational Cyber Defence Capability Development (MNCD2): Nederland neemt deel aan dit project ter versterking van de capaciteiten voor cyberverdediging.

Malware Information Sharing Platform (MISP): het onderhouden en versterken van het huidige MISP ten aanzien van technische capaciteiten en deelnemende landen om informatie uitwisseling te vergroten.

SMART-L: de ontwikkeling van een detectiecapaciteit van ballistische raketten in de hogere luchtlagen op schepen. (CZSK)

Samenwerkingsgebieden in de EU
Naast de reguliere en veelomvattende samenwerking in EU-verband is Nederland in EU-kader betrokken bij de volgende projecten en initiatieven, waarbij ook het Europees Defensieagentschap (EDA) een rol speelt. Bij de meeste daarvan is sprake van een defensiebrede betrokkenheid:

Helicopter Training Programme: programma voor het gezamenlijk organiseren en uitvoeren van multinationale helikoptertraining en oefeningen met behulp van een permanent *Core Planning Team (CPT)*. (CLSK)

MARSUR *Network Development*: programma voor een netwerk waarin de deelnemende landen informatie delen over civiele scheepvaartbewegingen voor de ondersteuning van maritieme operaties in het kader van het GVDB,

en voor de verbetering van *situational awareness* in de Europese kustwateren. (CZSK)

Multinational Modular Medical Units: het ontwikkelen van een concept voor geïntegreerde multinationale, modulair opgebouwde uitzendbare hospitaaleenheden voor EU-crisisbeheersingsoperaties. Nationale operationele hospitaalmodules worden voor inzet gereed gemaakt en getraind in een framework nation-concept.

Air-to-Air Refueling: de gezamenlijk aanpak van het Europese tekort aan capaciteit voor bijtanken in de lucht (*Air-to-Air Refueling)* door een beter gebruik van de reeds beschikbare capaciteiten of door gezamenlijke verwerving en gebruik van nieuwe capaciteiten. (CLSK)

Pilot Training: programma om (delen van) de vliegeropleidingen gezamenlijk uit te voeren. (CZSK, CLSK)

European Transport Hubs: programma voor het inrichten van logistieke knooppunten waarin goederen voor uitgezonden troepen kunnen worden verzameld voor een zo doelmatig mogelijk transport naar het inzetgebied, waaronder het wegnemen van juridische obstakels voor grensoverschrijdende militaire verplaatsingen.

Smart Munitions: programma voor het gezamenlijk aanvullen van munitievoorraden.

JDEAL: het *Joint Deployable Exploitation and Analysis Laboratory* is een door Nederland geleide internationale *Counter*-IED trainingsorganisatie inclusief een oefenlaboratorium met permanente en roulerende multinationale technische analysecapaciteit voor training en inzet. De uitzendbare JDEAL-faciliteiten zijn sensoren waarmee uiteenlopende technische inlichtingen verzameld kunnen worden, bijvoorbeeld ter ondersteuning van *Counter*-IED activiteiten.

Personnel Recovery: project voor het gezamenlijk oefenen en trainen voor het redden van vermist eigen personeel in missiegebieden.

Cyber Defence: programma voor onder meer samenwerking bij het gebruik van nationale cyberfaciliteiten, en overige samenwerking bij oefeningen en trainingen op cybergebied.

RPAS: programma voor samenwerking bij het gebruik van op afstand bestuurbare vliegtuigen (*Remotely Piloted Aircraft Systems*).

Overige multilaterale samenwerkingsgebieden

Movement Coordination Centre Europe (MCCE): het MCCE is een multinationaal samenwerkingsverband dat het strategisch militair transport en *Air-to-Air Refueling* van de 27 participerende landen coördineert. Het MCCE beoogt een meer doelmatig en doeltreffend gebruik van de beschikbare nationale transportmiddelen. Het MCCE is gevestigd op de vliegbasis Eindhoven. (CLSK)

European Air Transport Command (EATC): het EATC is een multinationaal samenwerkingsverband van België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Spanje en Nederland op het gebied van militair luchttransport. Het hoofdkwartier van het EATC bevindt zich op de vliegbasis Eindhoven. (CLSK)

Strategic Airlift Capability (SAC) C-17: de SAC C-17 is een internationaal samenwerkingsverband van twaalf landen voor het gezamenlijk gebruik van drie in Hongarije gestationeerde C-17 transportvliegtuigen van de *Heavy Airlift Wing* (HAW). De deelnemende landen beschikken hiermee over een strategische luchttransportcapaciteit aan de hand van een vlieguurverdeelsleutel. (CLSK)

European Gendarmerie Force (EUROGENDFOR): multinationaal samenwerkingsverband van politiekorpsen met een militaire basis voor de uitvoering van politietaken in instabiele landen. (CKMar)

European Air Group (EAG): samenwerkingsverband van zeven Europese landen met als doel de operationele capaciteiten van jachtvliegtuigen te verbeteren door bijvoorbeeld vergroting van de interoperabiliteit. (CLSK)

Multinational Fighter Program (MNFP): samenwerkingsverband van F-16 gebruikers ten aanzien van onderhoud en modificaties. (CLSK)